

YANIS VAROUFAKIS

En de zwakken ondergaan wat ze moeten ondergaan?

HOE EUROPA DE STABILITEIT IN DE WERELD BEDREIGT

Uit het Engels vertaald door Jan van den Berg,
Patricia Piolon en Jaap Verschoor

DE GEUS

Oorspronkelijke titel *And the weak suffer what they must?* verschenen bij
The Bodley Head
Oorspronkelijke tekst © Yanis Varoufakis, 2016
Published by arrangement with Lennart Sane Agency AB
Nederlandse vertaling © Jan van den Berg, Patricia Piolon en Jaap Verschoor
en De Geus BV, Breda 2016
Omslagontwerp Nation Books
ISBN 978 90 445 3673 7
NUR 320/740

Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van De Geus BV,
Postbus 1878, 4801 BW Breda, Nederland. Telefoon: 076 522 8151.
Internet: www.degeus.nl.

Meer weten over onze boeken en auteurs? Meld u dan aan voor onze
nieuwsbrief via www.degeus.nl of volg ons via social media:

De_Geus

DeGeusBreda

I. En de zwakken ondergaan wat ze moeten ondergaan

‘Mijn filosofie is dat alle buitenlanders erop uit zijn om ons te naaien, en dat het onze taak is om hen te naaien voordat ze die kans krijgen.’

JOHN CONNALLY¹

Het was hartje zomer in Camp David, het buitenverblijf van de Amerikaanse president, toen John Connally, minister van Financiën onder Nixon en voormalig gouverneur van Texas, zijn president overhaalde om de beruchte ‘Nixonschok’ op de nietsvermoedende Europese regeerders los te laten. Na een weekend van intens overleg met zijn voornaamste raadgevers besloot president Nixon een opzienbarende aankondiging te doen, live op tv: het mondiale monetaire stelsel dat Amerika had ontworpen en sinds het einde van de oorlog had gestimuleerd, zou in één klap worden ontmanteld.² De datum was zondag, 15 augustus 1971.

Een paar uur na de aankondiging op tv, op slag van middernacht, vertrok er een militair transportvliegtuig van Andrews Air Force Base naar Europa, met aan boord Paul Volcker, Connally’s onderminister. Hij zou de confrontatie aangaan met Europese ministers van Financiën, die toch al een zenuwinzinking nabij waren.³ Ondertussen maakte Connally zelf zich op om de natie toe te spreken alvorens naar Europa te vliegen om daar aan een kluitje arrogante Europese premiers, bondskanseliers en presidenten mee te delen dat het spel uit was. Washington was van plan een einde te maken aan het mondiale financiële systeem dat het in 1944 had ontworpen en sinds die tijd liefdevol had gestimuleerd.

Terwijl Volcker de Europese ministers van Financiën en bankiers in Londen en Parijs probeerde gerust te stellen, bracht Connally de boodschap hoogstpersoonlijk en zonder er doekjes om te winden over aan hun staatshoofden. Zijn boodschap was in feite: heren, jarenlang hebt u denigerend gedaan over ons beheer van het naoorlogse mon-

diale financiële stelsel – het stelsel dat we hadden gecreëerd om het ú mogelijk te maken op te rijzen uit de as van de branden die u zelf had gesticht. U hebt zich gepermitteerd de geest en de wetten ervan met voeten te treden. U ging ervan uit dat we dit stelsel als een soort Atlas maar zouden blijven steunen, ongeacht de kosten en ondanks uw beledigingen en sabotage. Maar u had het mis! Afgelopen zondag heeft president Nixon de band tussen onze dollar en de goudprijs verbroken.⁴ We zullen eens zien hoe dat voor u uitpakt! Zelf denk ik dat uw munteenheden, die als reddingsbootjes uit het schip *uss Dollar* zijn gegooid en nu zullen worden geteisterd door golven waar ze nooit voor zijn bedoeld, op elkaar zullen invaren en niet in staat zullen zijn hun eigen koers te varen.⁵

En in een zin die nog steeds door Europa galmt, vatte Connally het geheel kort, pijnlijk en meedogenloos samen: ‘Heren, de dollar is ónze munt. En vanaf nu is het úw probleem.’⁶

De Europese leiders zagen de ernst van de situatie onmiddellijk in, maar ze reageerden met een reeks ondoordachte acties waarmee ze van de ene fout in de andere tuimelden. Veertig jaar later zou de apotheose bereikt worden: de huidige situatie in Europa.

In 2010 stond Europa oog in oog met de consequenties van veertig jaar opeengestapelde fouten (zie hoofdstuk 2, 3 en 4). De eurocrisis was veroorzaakt door flaters die terug te voeren zijn op de gebeurtenissen van 1971, toen Europa door Nixon, Connally en Volcker uit de zogenoemde dollarzone werd gegooid.⁷ Ook de aaneenrijging van fouten die de Europese leiders maakten in hun reactie op de crisis van na 2010 (zie hoofdstuk 5 en 6) is toe te schrijven aan Europa’s onbeholpen reactie op de Nixonschok.

Dit hoofdstuk gaat over die cruciale historische gebeurtenis.

Het zat eraan te komen

Nixon volgde de lompe filosofie van Connally niet zomaar. Noch was Connally’s filosofie zo lomp als hij mensen graag wilde doen geloven. Het naoorlogse mondiale financiële systeem dat Nixon in de zomer met zijn toespraak naar de prullenmand van de geschiedenis verwees, kraakte al een hele tijd in zijn voegen. Als het schip zou zinken, dreig-

de het de hele naoorlogse Amerikaanse hegemonie met zich mee naar de bodem te sleuren.

Ook Lyndon B. Johnson, Nixons directe voorganger in het Witte Huis, Connally's politiek mentor en net als Connally een Texaan, had begrepen dat het door de Amerikanen ontworpen naoorlogse financiële systeem niet lang meer kon blijven bestaan.⁸ In 1966 al beweerde president Johnson in een discussie met Francis Bator, zijn plaatsvervangende nationale veiligheidsadviseur, dat hij van plan was de dollar los te koppelen van de waarde van het goud, waar het mondiale systeem op beruiste: 'Ik weiger een deflatoir beleid te voeren, mijn eigen buitenlandbeleid te ondermijnen door ons hulpbeleid uit te hollen of onze troepen terug te trekken, of de protectionistische kant op te gaan alleen om de Fransen 35 dollar per ounce voor hun goud te kunnen blijven betalen.'⁹ Johnson raakte echter afgeleid door zijn *Great Society*-programma en de intensivering van de Vietnamoorlog. Daarnaast kon hij zich er niet toe zetten om het mondiale systeem dat de administratie van Franklin D. Roosevelt (de zogenoemde New Dealpolitici) twintig jaar eerder had opgezet op te blazen, dus liet hij het maar voortkabbelen.¹⁰

Ook Nixon probeerde, toen hij eenmaal in het Witte Huis zat, het onvermijdelijke uit te stellen. Hoewel zijn bekvechtende beleidsmedewerkers er steeds meer van overtuigd raakten dat het mondiale financiële systeem niet meer functioneerde, zouden hun waarschuwingen alleen nooit voldoende zijn geweest om zijn schokkende boodschap (en John Connally) op de verbouweweerde Europeanen los te laten. Eigenlijk achtte hij zich pas vrij om dat besluit te nemen na een aantal agressieve zetten van Franse, Duitse en Britse zijde in de periode tussen 1968 en de zomer van 1971, zoals we hierna zullen zien. Na deze onbezonnen uitdagingen aan het adres van Amerika zagen Connally en 'die verdomde Volcker'¹¹ kans om de president ervan te overtuigen dat er geen alternatief meer was: hij móést het internationale monetaire Bretton Woodssysteem afdanken en hij móést Europa laten vallen.

Had het allemaal anders kunnen aflopen? In 1971 wist iedereen dat het naoorlogse Bretton Woodssysteem ondermijnd was door grote onderliggende economische krachten waar de Verenigde Staten noch

de Europese landen controle over hadden. De Europese leiders probeerden het wankelende systeem echter niet in onderling overleg te hervormen, maar overspeelden hun zwakke hand tegenover een kortdate hegemoon. Daar moesten ze nu voor boeten. En Europa boette. Europa boet nog steeds, van Dublin tot Athene en van Lissabon tot Helsinki.

Een simpel plan voor een aangeslagen Europa

Het financiële systeem dat president Nixon in 1971 ‘afdankte’, werd in 1944 gecreëerd in de conferentiezalen van het Mount Washington Hotel, in het stadje Bretton Woods in New Hampshire. De ongerepte natuur stond in schril contrast met wat er op dat moment met bloed en staal in Europa en het Stille Oceaangebied werd teweeggebracht.

De conferentie in Bretton Woods vond drie weken na D-day plaats, en de gruwelijke prijs die daar was betaald was nog niet verwerkt door tienduizenden – grotendeels Amerikaanse – gezinnen. In de loop van de conferentie bevrijdde het Rode Leger ten koste van vele mensenlevens de stad Minsk, voerde de Amerikaanse luchtmacht het zwaarste bombardement op Tokio uit sinds 1942, viel Siena in de handen van Algerijnse troepen onder leiding van generaal Charles de Gaulle, en werd Londen genadeloos bestookt met VI-raketten. Op 20 juli, de dag voordat de conferentie met succes werd afgesloten, leidde Claus von Stauffenberg een aanslag op Adolf Hitler in diens bunker in Rastenburg. Hoewel hij en zijn medesamenzweerders niet slaagden, was het een teken aan de wand. Juli 1944 was ontegenzeggelijk het moment waarop de geallieerden konden beginnen met het plannen van de naoorlogse orde.

Met hun gedachten nog bij het conflict aan het thuisfront, niet eens zeker van hun eigen positie in die naoorlogse orde, werkten de afgevaardigden van de veertig geallieerde mogendheden in de drie weken die de conferentie duurde een indrukwekkend financieel akkoord uit. Weldra zouden in Europa de wapens zwijgen. De Sovjet-Unie was nog niet naar voren gekomen als de nieuwe vijand. De New Dealpolitici die in Amerika aan de macht waren, begrepen dat de vs voor de historische taak stond het mondiale kapitalisme naar

zijn beeld en gelijkenis te scheppen.

Tijdens de openingsrede op 1 juli 1944 beloofde president Roosevelt dat zijn regering alle restanten van het Amerikaanse isolationisme van tafel zou schuiven: 'De economische gezondheid van een natie', zo verkondigde hij, 'is vanzelfsprekend een zaak van haar burens, veraf en dichtbij.' Het was duidelijk dat de vs, het enige land (op het nietige Zwitserland na misschien) dat uit de oorlog was gekomen met een intact monetair stelsel, een bloeiende industrie en een gezond handelsoverschot, van plan was een door oorlog verscheurde wereld onder zijn vleugel te nemen.

Een van de slachtoffers van de oorlog in Europa was het geld. De aan de nazi's gelieerde regimes in de bezette landen hadden om de oorlogsinspanningen van de as te steunen zo veel lokale valuta gedrukt dat het Europese geld minder waard was dan het papier waar het op was gedrukt. En zelfs in landen die aan de bezetting waren ontsnapt, zoals Groot-Brittannië, hadden de grote oorlogsuitgaven en de ineensinking van de handel geleid tot overheidsschuld en kapitaalvernietiging, waardoor de valuta waardeloos was geworden, in elk geval voor de internationale handel. De goede oude dollar was kortom als enige munt nog in staat de wereldhandel te smeren.

Washington begreep dat zodra de Duitse troepen waren verslagen de eerste taak de herintroductie van de Europese valuta's zou zijn. Dat was natuurlijk gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het Europese goud was uitgegeven of gestolen, fabrieken en infrastructuur lagen in puin, er trokken hordes vluchtelingen over de Europese wegen en in de concentratiekampen hing nog de stank van de onbeschrijflijke wreedheden die er waren begaan – Europa had behoefte aan veel meer dan versgedrukte bankbiljetten. Iets moest de nieuwe briefjes wáárde geven. Het zal wellicht niemand verrassen dat de New Dealers bedachten dat dat 'iets' de dollar moest zijn. Amerika wilde zijn valuta delen met de Europese landen die aan het eind van de oorlog onder zijn geopolitieke paraplu stonden te schuilen. In de praktijk betekende dit dat er nieuwe Europese valuta's moesten komen, ondersteund door een vaste dollarkoers, wat inhield dat een bepaalde hoeveelheid Duitse marken, Franse franken, Britse ponden of zelfs Griekse drachmen een zekere, constante hoeveelheid dollars waard zouden zijn. Met die

garantie zou het nieuwe Europese geld onmiddellijk mondiale waarde krijgen.

Maar zou de dollar zo niet onderuit worden gehaald? Als de dollar het anker was voor de nieuwe Europese valuta's, wat was dan de waarde van de dollar zelf? Het antwoord lag in de rijke traditie van het koppelen van papiergeld aan edelmetalen die geen alchemist kon namaken: Amerika garandeerde een vaste wisselkoers tussen de dollar en het goud dat werd bewaard in een bunker onder het gebouw van de New York Federal Reserve en in Fort Knox.

Het was een simpel plan voor een nog simpelere wereld: elke eigenaar van een gegeven aantal dollars (men kwam uiteindelijk uit op vijfendertig), ongeacht zijn nationaliteit of locatie op deze planeet, had onvoorwaardelijk recht op een ounce goud uit de kluizen van de vs. En elke bezitter van een stapeltje van het nieuwe Europese geld zou gegarandeerd een bepaald aantal dollars krijgen, die op hun beurt weer gegarandeerd recht gaven op het Amerikaanse goud. In feite werden de door goud geschraagde dollars de stok achter de deur van een nieuw mondiaal financieel stelsel, dat de geschiedenis is ingegaan als het Bretton Woodssysteem.

De discipel troeft de meester af

Tijdens de Bretton Woodsonderhandelingen werd president Franklin D. Roosevelt vertegenwoordigd door Harry Dexter White, een econoom die na Roosevelts New Deal bij de overheid ging werken. New Dealers zoals White hadden hun sporen verdiend in de jaren 1930, na de ineenstorting van de vrije financiële markten in 1929 en de daarop volgende Grote Depressie. Hun ambitie was om de ellende en hoopeloosheid tegen te gaan door de bestaande federale instellingen uit te breiden en nieuwe in het leven te roepen, om zo een volgend 1929 te voorkomen. Bretton Woods gaf White de mogelijkheid de New Deal op het mondiale doek te projecteren. Hij had tot taak te voorkomen dat ambitieuze Europeanen het ontwerp van het nieuwe financiële stelsel scheef zouden trekken om er zelf beter van te worden. White was een overtuigd New Dealer en een keynesiaans econoom.¹²

Whites economische opvattingen waren zwaar beïnvloed door de

geschriften van Cambridge-econoom John Maynard Keynes. Door een heerlijke speling van het lot was de enige Europeaan met wie hij het in Bretton Woods aan de stok kreeg diezelfde John Maynard Keynes, die door de regering van nationale eenheid van Winston Churchill was gestuurd als vertegenwoordiger van het laatste – en afbrokkelende – Europese rijk.¹³

Keynes had alles uitgewerkt voor hij naar Amerika afreisde. Hij had een scherpe kijk op hoe het mondiale kapitalisme werkte, een uniek, helder beeld van de economische krachten die de oorzaak waren van de Grote Depressie, een uitgekiend plan voor de wederopbouw van de mondiale financiën en, als klap op de vuurpijl, het taalgevoel van een dichter en het verhalend talent van een schrijver.¹⁴ De enige persoon die in Bretton Woods kon verhinderen dat hij met dit nieuwe mondiale stelsel de kroon op zijn werk kon zetten, was zijn Amerikaanse discipel, Harry Dexter White. En dat is precies wat er gebeurde.

Keynes' voorstel was een intellectueel hoogstandje. White haalde zijn kracht uit de economische en militaire macht van de vs. Keynes pleitte voor een mondiaal systeem dat het kapitalisme voor een ongehooflijk lange tijd zou hebben gestabiliseerd. White had de opdracht om er een systeem door te drukken dat paste bij de nieuwe macht van de vs, maar dat alleen zou kunnen bestaan zolang Amerika het surplusland bij uitstek bleef. Het was dus onvermijdelijk dat beide mannen zouden botsen en dat White zou zegevieren, ook al had Keynes zijn tegenstander op elk theoretisch punt overtuigd.

En zo gebeurde het dat in juli 1944, met D-day nog vers in het geheugen, met Amerikaanse troepen in opmars in Europa en Oost-Azië, en met de rest van de wereld bij Amerika in het krijt, Keynes verslagen naar Londen terugkeerde. Hij weigerde ooit nog iets te zeggen over het akkoord dat hem uiteindelijk van Amerikaanse zijde was opgedrongen, of over zijn eigen plan, dat door White in het Mount Washington Hotel was getorpedeerd. Kort daarna stopte Keynes zijn resterende energie in een andere onderhandeling met de New Deal-politici van Washington, tijdens een conferentie in Savannah, Georgia, ditmaal om ze ervan te overtuigen de gigantische Britse oorlogslening kwijt te schelden. Veel succes had hij niet. Tijdens de onderhan-

delingen, die hij omschreef als ‘hels’, kreeg hij zijn eerste hartaanval. Kort na zijn terugkeer in Engeland, op zijn 62ste, maakte een tweede hartaanval een einde aan zijn leven.

Het antwoord van de Meliërs

Veertig jaar later, in 1988, toen ik in King’s College, Cambridge, door Keynes’ essays en boeken bladerde, viel mijn oog op de Peloponnesische Oorlog van Thucydides in het oorspronkelijke Oudgrieks. Ik nam het boek ter hand en bladerde er snel doorheen. Daar, onderlijnd met potlood, stond de beroemde passage waarin de machtige Atheense generaals aan de hulpeloze Meliërs uitlegden dat ‘recht’ alleen geldt onder ‘gelijken’ en waarom ze dus van plan waren ‘te doen waar ze zin in hadden’: omdat ‘de sterken doen wat ze willen en de zwakken ondergaan wat ze moeten ondergaan.’¹⁵

Die woorden speelden door mijn hoofd tijdens de lente van 2015, toen ik werd geconfronteerd met onze geldschietters en hun onvermoeibare pogingen om onze regering de grond in te stampen. Ik weet zeker dat ze ook door Keynes’ hoofd zullen hebben gespeeld in Bretton Woods. Maar ik vraag me af of ook hij in de verleiding is gekomen om zijn tegenstanders te antwoorden met de woorden van de Meliërs die, in een poging zichzelf te redden, een beroep deden op het Atheense eigenbelang: ‘Dan moet u volgens ons (aangezien u ons dwingt onze argumenten op eigenbelang te baseren, en niet op fatsoen) het principe niet tenietdoen dat degenen die in het ongeluk zijn gestort [...] behoorlijk moeten worden behandeld, ook wanneer hun macht niet zo ver strekt. En dat is een principe dat voor u evenzeer geldt, want uw eigen ondergang zou gevolgd worden door een verschrikkelijke wraak en een voorbeeld zijn voor de hele wereld.’¹⁶

De arrogante Atheners zullen nog wel aan die woorden hebben teruggedacht toen hun gezworen vijanden, de Spartanen, met moord en verwoesting in de zin over de Atheense muren klommen. Na de Grote Oorlog had Keynes een gelijkaardig argument gebruikt om de geallieerde winnaars te waarschuwen dat de wraakzuchtige bepalingen waar ze Duitsland in Versailles aan hadden onderworpen, een boemerang waren die bij zijn terugkomst het fundament van hun ei-